

BIBLIOGRAFIA NAȚIONALISMULUI COMUNIST ÎN ROMÂNIA LUI GHEORGHE GHEORGHIU-DEJ

Comunismul românesc a fost și este o temă de cercetare care naște diverse controverse, atât la nivelul opiniilor autorilor care au tratat/tratează acest subiect, cât și la nivelul interpretărilor pe care cititorul, fie el avizat sau mai puțin avizat, le are despre o lucrare care tratează comunismul. De aceea, o temă ca *Bibliografia naționalismului communist în România lui Gheorghe Gheorghiu-Dej*, tocmai pentru că tratează un aspect legat de comunism, este o temă delicată. Titlul temei ne reflectă, evident, scopul cercetării: modul în care diferiți autori au interpretat unul dintre numeroasele aspecte nefaste ale comunismului românesc în timpul perioadei Dej – naționalismul.

Este, totuși, dificil să prezinți foarte clar o astfel de temă atât de complexă; și aceasta pentru că materialul colectat te poate pune în situația să nu epuizezi toate chestiunile ce se pot trata referitor la tema dată. Prezenta cercetare nu are pretenția unui studiu care să rezolve toate problemele legate de modul în care diferiți autori au scris despre comunism în general, și despre naționalismul communist românesc, în special. Se știe că în orice cercetare de acest tip nu este neapărat important numărul lucrărilor sau articolelor parcurse, și aceasta pentru că, oricum, evenimentele tratate sunt aceleași; ci important este spiritul critic al cititorului referitor la informațiile întâlnite în materialele studiate.

Materialul cercetat

Naționalismul românesc communist în perioada regimului Dej a fost o chestiune care nu a făcut obiectul unor lucrări speciale; problema însă a fost atinsă, cel puțin tangențial, în aproape toate cercetările serioase referitoare la comunismul românesc. Nu doar autori români s-au ocupat de problemă, ci contribuții esențiale au adus și importanți autori occidentali. Respectivă contribuții au o importanță deosebită, pentru că ne oferă posibilitatea analizării problemei din diverse unghiuri și sub diverse aspecte¹. În general, prezentul studiu are în vedere lucrări complexe și mai puțin studii și articole, motivul acestei opțiuni fiind enunțat chiar în prima parte a prezentei lucrări. Bibliografia, fie ea românească sau străină, anterioară sau posterioară anului 1989, a fost consultată cât se poate de critic. Evident, lucrările de dinainte de 1989, care tratau despre comunismul românesc, au apărut în străinătate; după 1990 ele au început să fie traduse și publicate și în România². Totodată, lucrări bine scrise pe această temă au continuat să apară atât în țară, cât și în străinătate, și după 1990, lor adăugându-li-se diverse studii și articole³. Nu sunt de neglijat nici lucrările de

¹ Vezi *Bibliografia istorică a României*, vol. VIII, București, Editura Academiei Române, 1996, p. 220-224; vol. IX, 2000, p. 337-349.

² De exemplu: Ghiță Ionescu, *Comunismul în România*, București, Editura Litera, 1994, 410 p.; Victor Frunză, *Istoria stalinismului în România*, București, Editura Humanitas, 1990, 512 p.

³ Vezi *Miturile comunismului românesc*, București, Editura Nemira, 1998, 240 p.

memorialistică sau cele care reunesc interviuri cu diferite foste personalități ale regimului comunist⁴.

Dat fiind faptul că lucrările consultate tratează perioada comunistă a României, autorii nu puteau fi decât critici în analiza evenimentelor, astfel încât nu întâlnim abordări istoriografice specifice vechiului regim. În consecință, încercările de tratare obiectivă caracterizează, în general, materialul pe care l-am cercetat. Lucrările pe care le-am consultat, numeroase ca număr, de altfel, ar putea fi împărțite în două categorii: cele care tratează sporadic problema naționalismului comunist românesc, integrând această problemă într-un context mai larg de analiză a evenimentelor și aici se includ majoritatea lucrărilor; respectiv, cele care consacră capitole acestei probleme, sau au tema drept obiectiv principal de cercetare⁵.

Principalele teme tratate despre comunismul românesc în perioada regimului deșist

Literatura de specialitate privind istoria comunismului în România poate fi structurată în mai multe capitole, dintre care cel al naționalismului este extrem de complex, cu teme dintre cele mai diverse. În această parte a cercetării ne vom opri asupra unora dintre principalele subiecte tratate de autori care au studiat problema comunismului în România, cu referire specială la perioada regimului Gheorghe Gheorghiu-Dej.

Unul dintre principalii cercetători ai comunismului românesc, Vladimir Tismăneanu, introduce două concepte interesante în analiza privind existența naționalismului în regimurile comuniste. E vorba de așa-numitele concepte de „comunism național” și „stalinism național”⁶. Primul, consideră autorul, a apărut ca o reacție critică la imperialismul sovietic și la o ideologie rigidă, fiind inovator, flexibil și tolerând relaxarea politică. A încurajat creativitatea intelectuală și imaginația teoretică, respingând tutela sovietică și preferând alternative revizioniste mai moderate, dovedindu-se astfel mai progresist. Reprezentanții cei mai importanți ai comunismului național (Iosip Broz Tito, Imre Nagy, Alexander Dubcek ș.a.) au pus sub semnul întrebării dogma dictaturii proletariatului, considerând ca inevitabilă reforma sistemului, dar și a partidului.

Pe de altă parte, „stalinismul național” definește regimuri ce s-au opus liberalizării, regimuri închise ce promovau autarhia și exclusivismul. Astfel de regimuri aveau o viziune militaristă atât asupra situației interne, cât și asupra celei internaționale și au păstrat neschimbate anumite „legi” ale revoluției socialiste, considerând drept „trădare a principiilor de clasă” orice deviere de la aceste directive, fiind astfel opuse comunismului național. În timp ce acesta din urmă aprecia diversitatea și era potențial

⁴ Lavinia Betea, *Maurer și lumea de ieri. Mărturisiri despre stalinizarea României*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2001, 214 p. (în continuare: Betea, *Maurer și lumea de ieri*); Eadem, *Alexandru Bărlădeanu despre Dej, Ceaușescu și Iliescu*, București, Editura Evenimentul Românesc, 1997, 248 p.

⁵ De exemplu: Trond Gilberg, *Nationalism and Communism in Romania. The Rise and Fall of Ceaușescu's Personal Dictatorship*, Boulder, San Francisco & Oxford, Westview Press, 1990, 354 p.; Vladimir Tismăneanu, *Gheorghiu Dej and The Romanian Workers Party. From De-Sovietization to the Emergence of National Communism*, Washington D.C., Woodrow Wilson International Center for Scholars, 2004, 208 p.; Katherine Verdery, *Compromis și rezistență. Cultura românească sub Ceaușescu*, București, Editura Humanitas, 1994, 326 p.

⁶ Vl. Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, București, Editura Univers, 1995, p. 77-78 (în continuare: Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*).

pluralist, stalinismul național era egocentric, arhaic și aprecia uniformitatea, țelul său fiind utopia leninistă. Tismăneanu consideră că evoluția regimurilor comuniste în Coreea de Nord, Albania, RDG, România înscrie respectivele regimuri în categoria „stalinismului național”, specific pentru stalinismul național românesc fiind și faptul că a dezvoltat treptat o ideologie în care naționalismul s-a combinat cu elemente de „ortodoxie” comunistă și antidemocratism.

Am preferat să introducem această clasificare făcută de Tismăneanu pentru a înțelege și mai bine de ce ne-am oprit (așa cum se va vedea în continuare) doar asupra unora dintre subiectele tratate de autori care au studiat problema comunismului în România, pe care le-am considerat cele mai importante.

Dej și comunismul național

Dacă la sfârșitul anilor '40 Kremlinul influența radical deciziile comuniștilor români, orice tentă de naționalism demonstrată fiind pedepsită, nu același lucru se poate spune și despre perioada de după 1953 (anul morții lui Stalin). Tentativele de după 1956 ale lui Nichita Hrușciiov de „destalinizare” a „partidelor frățestre” din țările satelit și a conducerilor acestora s-au lovit în România de diverse obstacole. Pentru a se menține la putere, Gheorghiu-Dej a încercat diferite soluții, una dintre ele fiind „reînvierea” treptată a naționalismului. Scopul a fost dublu: o modalitate de opoziție față de tutela sovietică și o modalitate de a oferi regimului Dej o nouă legitimitate în fața poporului și un sprijin din partea acestuia. Acestea ar fi câteva idei de bază pe care le-au analizat autorii care s-au ocupat de problema comunismului în România și asupra lor ne vom opri în continuare.

Stelian Tănase afirma că național-comunismul din perioada de sfârșit a regimului Dej a fost o încercare a elitei comuniste românești de a se adapta la o situație politică, socială și economică diferită de cea din anii '40, când luaseră puterea⁷. Comuniștii români s-au aflat în căutarea unor soluții noi pentru legitimare în fața poporului, alegând pe mai departe opțiunea naționalismului. Diverși autori consideră că problema identității naționale a devenit, astfel, importantă, după ce fusese anterior ignorată. Dennis Deletant, analizând această chestiune, este de părere că, pe la sfârșitul anilor '50 și începutul anilor '60, în politica de distanțare față de Moscova un rol important l-a avut și „recuperarea moștenirii romane” a poporului român, desfășurată în paralel cu o „reconsiderare a moștenirii slave”⁸. Același autor analizează și problema celebrului plan Valev, respins de comuniștii români, care s-au declarat, contrar cerințelor Kremlinului, pentru continuarea industrializării. Gheorghe Gheorghiu-Dej a putut, consideră Deletant, să susțină că respingând planurile sovieticilor a apărât interesul național. Această identificare a comuniștilor cu interesul național a primit și conotații culturale, anti-sovietismul atingând și acest domeniu, iar autorul britanic oferă exemple: desființarea Institutului de Studii Ruse, el devenind o secție a nou-creatului Institut de Limbi Străine.

⁷ S. Tănase, *Revoluția ca eșec. Elite și societate*, Iași, Editura Polirom, 1996, p. 141-142 (în continuare: Tănase, *Revoluția ca eșec*).

⁸ Dennis Deletant, Maurice Pearton, *Romania Observed. Studies in Contemporary Romanian History*, Bucharest, Enciclopaedic Publishing House, 1998, p. 284.

Acest proces de „derusificare” este analizat și de Ramona Bordei-Boca, cea care plasează acest proces pe la începutul anilor '60 și oferă ca exemplu modificările de ordin lingvistic și ortografic. Astfel, arată autoarea, în ortografie litera „â”, devenită un fel de simbol național, a fost recuperată în defavoarea literei „i” (de influență slavă) în variantele lexicale ale termenului „român”⁹.

Ioana Bot, comentând evoluția culturii românești în anii '50-'60 ai secolului trecut, introduce în discuție problema miturilor și importanța lor în raportările de ordin naționalist¹⁰. Autoarea consideră că în anii '50, strategii culturale oficiale au realizat faptul că puteau impune mai simplu noul discurs ideologic dacă, în loc să apeleze la argumente raționale, s-ar fi folosit de subconștientul colectiv în care un rol important îl aveau diferite mituri care țineau de cultura și istoria națională. Mai mult decât atât, Ioana Bot este de părere că un rol important l-a avut și modul în care elita comunistă românească a înțeles că trebuie să se raporteze la astfel de „mituri naționale”, dovadă că au fost alese cele mai reprezentative personalități ale culturii române. În acest context, consideră autoarea, un rol important l-a jucat „mitul Eminescu”, argumentele sale ținând de modul în care poetul național a fost omagiat în acea perioadă. Astfel, afirmă Ioana Bot, comemorările lui Eminescu arătau o anumită nevoie de legitimitate a liderilor comuniști români și o căutare a rădăcinilor naționale ca opoziție la modelele oferite de sovietici. Eminescu devine treptat „o tradiție de reinventat”, cultivarea lui ca mit înscriindu-se într-un proces mai larg de „redescoperire” a clasicilor (alături de Creangă, Caragiale și Slavici). Tot acest ansamblu de repunere în prim-plan a celor patru a fost, în opinia autoarei, un fenomen de reafirmare a unui trecut cu o puternică valoare identitară.

Această transformare, așa cum arătam și anterior, avea și un rol de legitimare în fața populației, fapt pe care îl sesizează și Stelian Tănase, care afirmă că, mai ales după 1960, liderii comuniști români s-au îndreptat spre o politică de câștigare a sprijinului populației și către o lărgire a spațiului de manevră diplomatică pentru a se proteja de ingerințele sovietice, astfel apărând și național-comunismul¹¹. Stelian Tănase susține că național-comunismul îi înfățișa pe liderii comuniști români ca exponenți ai realizării intereselor naționale și continuatori ai politicii românești tradiționale în direcția apărării acestor interese. Această nouă orientare corespundea unor sensibilități puternice și a găsit suficient suport în societatea românească. Partidul Muncitoresc Român a obținut astfel o nouă sursă nouă de legitimitate, contând pe un sprijin politic și ideologic în rândurile populației. În plan economic, național-comunismul a promovat un proiect de industrializare puternică de tip stalinist, acest proiect fiind și el impregnat cu puternice elemente de discurs patriotic.

⁹ R. Bordei-Boca, *Latinitatea – reper identitar român*, în Chantal Delsol, Michel Maslowski, Joanna Nowicki (coord.), *Mituri și simboluri politice în Europa Centrală*, București, Editura Cartier, 2003, p. 451.

¹⁰ I. Bot, *Mihai Eminescu (1850-1889), un mit cultural*, în Ch. Delsol, M. Maslowski, J. Nowicki (coord.), *op. cit.*, p. 241-242.

¹¹ Tănase, *Revoluția ca eșec*, p. 141.

Chestiunea detașării de Moscova este analizată de Lucian Boia, care vede un episod important în retragerea trupelor sovietice din România, în 1958¹². Ulterior, consideră autorul, discursul „independentist” a mers mai departe decât independența efectivă, cu toată recuperarea mitologiei naționale, în defavoarea influențelor sovietice. Comunismul național, afirmă Boia, a asociat, în timpul lui Dej, elemente ale acestei „mitologii naționale tradiționale” cu elemente ale „ortodoxiei ideologice comuniste”, în condițiile în care, după anti-naționalismul anilor '40 și din prima parte a anilor '50, recuperarea valorilor naționale făcea plăcere românilor.

Și Edward Behr consideră că Dej s-a folosit de disputele cu Moscova pentru a câștiga adeziunea poporului la politica partidului pe care o conducea. Analizând relațiile româno-sovietice dintr-o perspectivă mai largă, Behr afirmă că Dej a profitat de situație pentru a stimula un aspect al mentalității românilor care se dovedise și anterior profitabil, și anume naționalismul¹³. Noua linie politică a suscitată și o reconsiderare a propagandei, autorul exemplificând cu schimbări în plan cultural: realismul socialist, care „guvernase” până atunci modalitățile de creație în artă și care era un „import” sovietic, a fost părăsit, optându-se pentru o direcție culturală nouă, care accepta chiar și unele producții vestice.

Stelian Tănase introduce în analiza contextului depărtării lui Dej de linia URSS și elemente care țin de o anumită influență externă¹⁴. Analistul este de părere că național-comunismul practicat în România de la sfârșitul anilor '50 nu era neapărat o noutate în lumea comunistă, dacă avem în vedere faptul că încă de la sfârșitul anilor '40 „calea națională spre comunism” fusese dezbătută în lumea comunistă. Autorul identifică și trei importante surse ale național-comunismului perioadei dejiste: redefinirea relațiilor româno-sovietice, identificarea programului comunist românesc cu interesele naționale, plasarea conducătorilor comuniști în tradiția politică antebelică.

Pe aceeași linie pare că se plasează și o analiză a lui Dennis Deletant, care încearcă să găsească în industrializare o chestiune contrară indicațiilor Moscovei, și în linia autonomă a politicii externe a comuniștilor români două importante surse, dar și trăsături, ale național-comunismului regimului Dej¹⁵.

Un element nou aduce în această discuție Vladimir Tismăneanu¹⁶. Acesta afirmă că „redescoperirea” de către Dej a naționalismului ca instrument de consolidare politică a inaugurat un model care avea să fie testat ulterior și de alți lideri comuniști. Totuși, datorită originilor și naturii sale, național-comunismul dejist, afirmă autorul, nu poate fi considerat un naționalism autentic, ci mai degrabă o creație menită să compenseze vidul ideologic determinat de declinul marxism-leninismului ca doctrină

¹² L. Boia, *Mitologie comunistă în versiune românească*, în Ch. Delsol, M. Maslowski, J. Nowicki (coord.), *op. cit.*, p. 518.

¹³ Ed. Behr, *Sărută mâna pe care nu o poți mușca. Românii și Ceaușescu: investigarea unui blestem al istoriei*, București, Editura Humanitas, 1999, p. 156-158.

¹⁴ S. Tănase, *Elite și societate. Guvernarea Gheorghiu-Dej: 1948-1965*, București, Editura Humanitas, 1998, p. 226-228.

¹⁵ D. Deletant, *România sub regimul comunist*, București, Fundația Academia Civică, 1997, p. 127 (în continuare: Deletant, *România sub regimul comunist*).

¹⁶ Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, p. 22.

dominantă. Iar Tismăneanu încearcă să-și argumenteze punctul de vedere făcând o paralelă cu încercarea lui Ceaușescu de a îmbina comunismul cu etnocentrismul.

Încercând o concluzie asupra celor prezentate până acum, am putea afirma că, în general, autorii citați au fost de acord cu o chestiune pe care toți o consideră evidentă: în măsura în care liderii comuniști de la București s-au depărtat de linia Moscovei, național-comunismul a fost adoptat ca măsură de opoziție față de Kremlin și ca modalitate de atragere a sprijinului popular. De aici însă, opiniile autorilor referitoare la evoluția acestui național-comunism sunt ceva mai diverse, fiecare încercând să explice anumite acțiuni ale comuniștilor români prin diferite exemple.

Regimul Dej și minoritățile

O problemă pe care autorii asupra căroră ne-am oprit o consideră legată de cea a național-comunismului a fost o chestiune ce a implicat, pentru regimul dejist, acțiuni pe plan intern, dar și în plan extern; este vorba de minorități. Ne vom opri mai ales la problemele legate de maghiari, evrei și germani.

În structurile superioare ale PMR din anii '40-'50 au existat importanți lideri care aveau origine maghiară sau evreiască. Din acest punct de vedere Dej, ca etnic român, a avut un atu în timpul luptei pentru putere, în ochii poporului român. Totuși, așa cum arată Dennis Deletant, nu se poate spune că eliminarea lui Vasile Luca (de origine maghiară) sau a Anei Pauker (de origine evreiască) pot fi considerate acțiuni cu caracter antiminoritar, ci mai mult acțiuni de întărire a puterii lui Dej¹⁷.

Ghiță Ionescu arată că în rândurile partidului se manifestaseră, totuși, anumite atitudini antiminoritare încă de la sfârșitul anilor '40. Autorul citează în acest sens o rezoluție privind „problema națională” adoptată de Biroul Politic al Comitetul Central al PMR la sfârșitul lui 1948. În respectiva rezoluție, pe de o parte se relua teza lui Stalin asupra egalității între naționalitățile eliberate de dominația de clasă și se amintea poziția fermă a partidului împotriva oprimării și persecutării minorităților, dar, pe de altă parte, se specifica și faptul că Biroul Politic avea cunoștință de tendințe șovine antiromânești în interiorul minorităților. Și se continua cu câteva exemple: în Uniunea Populară Maghiară se vehicula ideea „unității maghiare”, aceeași problemă existând și în cazul sașilor și șvabilor atașați ideii „unității germane”; sârbii erau periculoși din cauza înstrăinării lui Tito de „fraternitatea comunistă”; evreii puteau fi elemente periculoase în condițiile în care sionismul reprezenta „o mișcare politică naționalistă, reacționară a burgheziei evreiești”¹⁸. Pentru comuniști, problema minorităților era de două ori mai gravă, Ghiță Ionescu prezentând și modul în care, până să ajungă la putere, PCR-ul pretinsese că putea rezolva problema minorităților; numai că, după accederea la putere, partidul a început să aibă dificultăți, iar treptat s-a dovedit că rezolvarea problemei minorităților a fost un eșec pentru comuniști. Se știe, de exemplu, că partidul a adoptat o linie mai naționalistă și mai „românizatoare”, însoțită deseori de metode autoritare. Aceste metode ocupă un loc important, atât în analiza lui D. Deletant, cât și în cea a lui G. Ionescu.

¹⁷ D. Deletant, *Ceaușescu și Securitatea. Constrângere și dizidență în România anilor 1965-1989*, București, Editura Humanitas, 1998, p. 117 (în continuare: Deletant, *Ceaușescu și Securitatea*).

¹⁸ Gh. Ionescu, *op. cit.*, p. 214-215.

Primul autor, analizând „problema maghiară”, explică modul în care în perioada de industrializare a României din anii '50-'60, în Transilvania a avut loc și o creștere a ritmului de urbanizare a populației românești în defavoarea maghiarilor sau germanilor, obligați uneori să părăsească orașele în care trăiseră până atunci. Mai mult decât atât, Deletant consideră că și crearea Regiunii Autonome Maghiare a fost menită să-i amăgească pe unguri, fiind și un pretext pentru a le limita posibilitățile reale de a-și realiza dorințele culturale. Argumentele autorului? Regiunea includea doar o treime din populația maghiară din România, se afla plasată chiar în centrul României, fiind înconjurată de zone românești, iar caracterul specific maghiar al Regiunii a fost recunoscut doar de formă, ea fiind supusă aceluiași statut ca și celelalte 16 regiuni administrative ale României¹⁹.

Același Dennis Deletant încearcă să explice și importanța momentului 1956 (revolta din Ungaria) și urmările sale pentru evoluția relațiilor între regimul Dej și minoritatea maghiară din Transilvania. Deletant explică modul în care regimul Dej a încercat chiar să „scape” de o parte din ungurii din Transilvania. Astfel, în timpul și după revolta anticomunistă din Ungaria anulului 1956, au fost trimiși la Budapesta o serie de securiști ardeleni de etnie maghiară, scopul fiind de a ajuta la refacerea serviciilor de securitate ale Ungariei, AVH. Totodată, Dej a fost îngrijorat de reacția maghiarilor ardeleni față de revolta anticomunistă din Ungaria. Ca urmare, regimul de la București a trecut la o politică de asimilare a minorității maghiare. Astfel, s-a încercat mai întâi modificarea legislației privitoare la predarea în limba maghiară, după 1956 sistemul de predare doar în limba maghiară fiind înlocuit cu un sistem de predare bilingv (cu română și maghiară). De asemenea, în iunie 1959, universitatea românească din Cluj a fost contopită cu cea maghiară născându-se Universitatea „Babeș-Bolyai”, în care treptat elementul românesc avea să devină predominant²⁰.

Ghiță Ionescu prezintă și el persecuțiile la care au fost supuși diverși minoritari²¹. Astfel, la începutul anilor '50, peste 10.000 de sârbi din Banat au fost deportați în Bărăgan, același tratament fiind aplicat și unui număr important de minoritari turci din Dobrogea. O altă politică a fost aplicată față de minoritarii germani. Aceștia, arată autorul, prin diferite metode, acoperite de masca emigrării în RFG, au fost „vânduți” statului vest-german. Statul român avea, astfel, atât avantaje economice, dar scăpa și de un număr important de minoritari. Iar autorul oferă și câteva exemple: în 1956 s-au inițiat negocieri de către Crucea Roșie Vest-Germană pentru repatrierea a 12.500 de etnici germani. S-a ajuns la o înțelegere între cele două guverne, iar în schimbul unor importante sume de bani, guvernul de la București a permis, între 1957 și 1960, plecarea în RFG a peste 25.000 de germani din România.

Am lăsat la urmă „problema evreiască”, deoarece pare a fi ceva mai complicată. Cum arătam și anterior, Ghiță Ionescu explică modul în care, la sfârșitul anilor '40, sionismul era stigmatizat de comuniștii români. Autorul consideră că acest atac la adresa sionismului coincidea cu politica antievreiască adoptată de sovietici. În România, Partidul Evreiesc a fost obligat să se autodizolve, la fel ca și Uniunea

¹⁹ Deletant, *Ceașescu și Securitatea*, p. 117-118.

²⁰ Idem, *România sub regimul comunist*, p. 111-112.

²¹ Gh. Ionescu, *op. cit.*, p. 217, 332-333.

Evreilor Români (în 1947, respectiv 1948). Procedurile cultului mozaic au fost reglementate printr-un statut publicat în *Gazeta Oficială* din iulie 1949, conform căruia într-un oraș putea exista doar o singură comunitate evreiască. Astfel, Gh. Ionescu explică creșterea, în 1947, la numărul de 150.000 a cererilor de emigrare în Palestina ale evreilor din România, situația lor devenind tot mai grea. În aceste condiții, politica față de evrei s-a concentrat în jurul problemei acordării vizelor pentru Israel. De exemplu, arată Gh. Ionescu, după 1958 s-a acordat un număr mare de vize, încercându-se aceeași politică adoptată și în cazul germanilor: „vânzarea”²². Numai că numărul mare de vize de plecare acordat de autoritățile române a atras un val de proteste din partea unor state arabe; ca urmare emigrația a fost pentru un timp oprită, pentru ca în 1961, ca urmare a achitării de către statul evreu a unor importante sume de bani, emigrația să fie reluată: evreii din România plecau mai întâi în Occident, sau America Latină și, ulterior, ajungeau în Israel.

Pavel Câmpeanu se preocupă și el de chestiunea antisemitismului regimului Dej, numai că el analizează problema în contextul luptei pentru putere dintre Dej și adversarii săi. Autorul amintit este de părere că în dezvoltarea naționalismului din anii '50 a intrat și o anumită doză de antisemitism, deși nu poate fi omisă contribuția elementelor evreiești la instaurarea stalinismului în România. Autorul oferă și exemple. La începutul anilor '50 se constată o evreizare a aparatului ideologic al partidului, în care personalități de origine evreiască (Valter Roman, Sorin Toma, Nicolae Goldberger, Iosif Chișinevski ș.a.) dețineau poziții importante. De asemenea, diverse persoane din staff-urile lor erau tot evrei, fapt pentru care, pentru mulți, partidul părea „ideologic iudaizat”. Unii dintre acești lideri comuniști au încercat să-și câștige o nouă popularitate în rândul populației, adoptând nume românești. Antisemitismul se manifesta și în cazul așa-numitei „mitologii comuniste”, care avea rolul de a întreține vie memoria unor activiști comuniști interbelici, declarați martiri de propaganda oficială. Era vorba însă doar de o mitologie selectivă, eroii de origine evreiască nefiind popularizați, conform principiului „decât cu martiri evrei, mai bine fără martiri”²³.

Raportându-ne la chestiunile analizate aici nu putem să nu fim de acord cu autorii citați în ceea ce privește relațiile regimului Dej cu minoritățile: la nivel înalt, în contextul unei politici de depărtare a României de URSS, eliminarea unor lideri cu origine etnică neromânească a însemnat o victorie a stalinismului de orientare naționalistă împotriva stalinismului de orientare prosovietică; iar la nivelul populației, minoritarii au suferit un proces de excludere sau românizare treptată, proces care avea să atingă noi dimensiuni în timpul lui Nicolae Ceaușescu.

Politica externă a regimului Gheorghe Gheorghiu-Dej

O problemă importantă, pe care numeroși autori au sesizat-o, a constituit-o modul în care, din a doua jumătate a anilor '50, România a încercat să promoveze o politică externă diferită de cea de până atunci. Astfel, un rol important l-au avut noile relații româno-sovietice.

²² *Ibidem*, p. 332.

²³ P. Câmpeanu, *Ceaușescu, anii numărătorii inverse*, Iași, Editura Polirom, 2002, p. 180-185.

Dennis Deletant s-a oprit asupra încercărilor liderilor de la București, în a doua jumătate a anilor '50, de a se delimita de linia Moscovei, un moment important în relațiile româno-sovietice fiind, în opinia autorului, anul 1958, care a marcat retragerea trupelor sovietice din România²⁴. Deletant afirmă că noua orientare a regimului Dej i-a adus liderului român un plus de simpatie populară, în condițiile în care Dej a făcut o distincție clară între relațiile cu URSS și modelul comunist: Dej a optat doar pentru modelul sovietic (de tip stalinist), dar a încercat o distanțare de indicațiile lui Hrușciiov. Autorul citat este de părere că acest din urmă fapt l-a făcut pe liderul sovietic să considere că în rândurile comuniștilor români se dezvoltau atitudini antisovietice care trebuiau eliminate. Deletant crede că politica de distanțare a Bucureștiului de Moscova se baza pe sentimentele naționaliste antisovietice ale românilor²⁵. De altfel, în octombrie 1964, după înlăturarea lui Hrușciiov, Dej l-a convocat pe ambasadorul sovietic la București și i-a cerut retragerea consilierilor KGB din România, cerință aprobată de sovietici.

Ca și Dennis Deletant, Gh. Ionescu a analizat și tensiunile de ordin economic dintre București și Moscova. El afirmă că antisovietismul românesc s-a manifestat și în cadrul CAER-ului, România refuzând propunerea sovietică de a fi o țară agricolă în blocul socialist, continuând politica ei de industrializare²⁶. Mai mult decât atât, G. Ionescu demonstrează și cum depărtarea de URSS a avut efecte și în interior: înlocuirea unor lideri ai PMR care fuseseră educați la Moscova cu tineri loiali noii linii adoptate de partid. Și toate acestea într-o perioadă în care România relua contactele cu Occidentul, iar la ONU vota diferit de țările din „lagărul socialist” referitor la propunerea legată de proclamarea Americii Latine ca zonă liberă de arme nucleare.

Ion Rațiu plasează și el disputele București-Moscova în contextul relațiilor României cu Occidentul, arătând că, dată fiind noua orientare a României în politica externă, la sfârșitul anilor '50 și începutul anilor '60, diferiți diplomați români fac vizite oficiale în Vest, rezultatele acestora fiind benefice pentru România. Totuși, afirmă autorul, Dej nu era neapărat un lider naționalist căruia să-i facă plăcere disputele cu URSS, ci mai mult un stalinist care își prezenta oficial conflictele cu sovieticii ca posibilități de slujire a cauzei comunismului în România. De asemenea, Ion Rațiu este de părere că, în pofida lipsei de unitate la nivelul ierarhiei PMR, în general liderii comuniști români au acceptat noua politică externă, mai ales că deseori, la nivelul populației, disputele Dej vs. Hrușciiov erau văzute ca lupte într-un război cu o veritabilă cauză națională²⁷.

O altă chestiune asupra căreia se oprește Dennis Deletant este problema Basarabiei²⁸. Această chestiune fusese, după 1944, un subiect tabu pentru comuniștii români. Problema a revenit în discuție abia la sfârșitul anilor '60, iar autorul citat consideră că ea a fost legată de alte două importante probleme: relațiile României cu

²⁴ D. Deletant, *Teroarea comunistă în România. Gheorghiu-Dej și statul polițienesc: 1948-1965*, Iași, Editura Polirom, 2001, p. 211-215.

²⁵ Idem, *Ceașescu și Securitatea*, p. 72.

²⁶ Gh. Ionescu, *op. cit.*, 376-380.

²⁷ I. Rațiu, *România de astăzi. Comunism sau independență?*, București, Editura Condor, 1990, p. 53-54.

²⁸ Deletant, *Ceașescu și Securitatea*, p. 157-159.

Ungaria și politica externă a României diferită de cea a Moscovei. Deletant este de părere că în contextul politicii de depărtare de URSS promovată de regimul Dej, la Budapesta a început să fie repusă în discuție chestiunea Transilvaniei. Liderii comuniști români au considerat această „renaștere” a interesului statului ungar pentru Transilvania ca o reacție la nemulțumirile pe care le produsese la Kremlin noua orientare externă a României, astfel încât mai blamați au fost sovieticii decât ungurii. În acele condiții au început să fie publicate la București diverse studii care confirmau drepturile României asupra Basarabiei, cel mai important fiind, probabil, cel al lui Karl Marx, *Însemnări despre români*, care a apărut în decembrie 1964. A fost, astfel, relansată chestiunea Basarabiei, începând să fie tot mai mult discutată problema anexării ei și a nordului Bucovinei, de către URSS, în anul 1940. D. Deletant prezintă, în acest context, și primele manifestări antisovietice ale viitorului lider comunist de la București, Nicolae Ceaușescu. Acesta atacase și el poziția sovietică în problema Basarabiei (sovieticii considerau că în perioada interbelică PCR-ul susținuse ideea că Basarabia trebuia să aparțină URSS), afirmând că acțiunile PCR din perioada interbelică, în privința Basarabiei, erau „profund greșite”.

Alți autori prezintă evoluția relațiilor româno-sovietice din punct de vedere al analizei unor documente de ordin ideologic. Este cazul lui Gheorghe Boldur-Lătescu²⁹, cel ce se oprește asupra unui important document din aprilie 1964: *Declarația cu privire la poziția Partidului Muncitoresc Român în problemele mișcării comuniste și muncitorești internaționale adoptată de Plenara lărgită a C.C. a PMR* (așa-numita *Declarație de independență*). Chestiunea apare și la alți autori³⁰, concluziile analizelor fiind aproximativ aceleași: comuniștii români își afirmau opțiunea pentru principii care până atunci, deși figurau în diferite documente, erau ignorate și încălcate de sovietici; totodată, deși chestiunile nu erau neapărat noi, modul în care ele au fost puse în discuție a reprezentat o schimbare la nivelul politicii țării, venind în contradicție cu opțiunile U.R.S.S. Chestiunile respective au devenit desuete abia în timpul lui Ceaușescu, atunci când apăreau deseori în discursurile oficiale, ele pierzându-și, astfel, din importanță.

Această poziție pare a fi, însă, contrazisă de Lucian Boia³¹, care consideră că discursul independentist a mers mai departe decât independența efectivă. Autorul ne dă două exemple: România a rămas membră a Pactului de la Varșovia, iar în interior ideologia comunistă nu a fost alterată.

Pe de altă parte, Edward Behr consideră că noua orientare a fost bine primită de populație, iar anul 1964 a rămas în memoria colectivă ca unul foarte important³². Politica aceasta, consideră E. Behr, corespundea sentimentului antisovietic care supraviețuise în România. Mulți români credeau că dacă România putea sfida într-o așa măsură Uniunea Sovietică, țara lor devenise cu adevărat importantă datorită regimului Dej. Astfel, *Declarația de independență* a transformat PMR-ul, în mentalul

²⁹ Gh. Boldur-Lătescu, *Genocidul comunist în România*, vol. I, București, Editura Albatros, 1994, p. 58.

³⁰ Lavinia Betea, *Convorbiri neterminate. Corneliu Mănescu în dialog cu Lavinia Betea*, Editura Polirom, Iași, 2001, p. 130; Eadem, *Maurer și lumea de ieri*, p. 182.

³¹ L. Boia, *op. cit.*, p. 518.

³² Ed. Behr, *op. cit.*, p. 158-159.

colectiv, dintr-un instrument de opresiune aflat în slujba unei puteri străine într-un partid tot mai popular.

Stelian Tănase aduce în discuție urmările *Declarației ...*, autorul considerând că documentul a provocat interes și în Occident, Bucureștiul devenind ulterior o capitală căutată³³. Analistul român este de părere, însă, că sensurile documentului au fost interpretate diferit, oferind în acest sens și o explicație: dacă pentru occidentali *Declarația* era un preambul al unei politici de deschidere, de eventuală „titoizare” a României, pentru comuniștii români ea era mai mult o măsură de autoapărare împotriva tentativelor lui Hrușciov de a destaliniza regimul și de a introduce reforme, fapt ce putea antrena noi schimbări la vârful PMR. De altfel, așa cum arată Vladimir Tismăneanu, încă din anii '50 se promovase o linie a „stalinismului național”, coroborată cu o românizare a PMR, procesul continuând și ulterior³⁴.

Am putea afirma, apropiindu-ne de finalul acestei părți a analizei, că politica externă a regimului Dej a determinat diferite modalități de analiză a relațiilor României atât cu URSS, cât și cu Occidentul. Un lucru este însă cert: majoritatea autorilor asupra cărora ne-am oprit sunt de părere, – și, de altfel, aceasta este și opinia pe care o susținem –, că au existat două importante etape în evoluția relațiilor României cu exteriorul: până la jumătatea anilor '50, cu o politică externă ce urma directivele Moscovei; și o a doua etapă cu o redefinire a principiilor de politică externă, însemnând o încercare de independență față de URSS și o deschidere în relațiile cu Vestul, toate acestea pe fondul luptei lui Dej de a se opune destalinizării promovate (sub diverse forme) de liderul de la Kremlin, Nikita Hrușciov.

Concluzii

Bibliografia naționalismului comunist românesc privitoare la perioada regimului Gheorghe Gheorghiu-Dej, așa cum s-a văzut pe parcurs, este foarte complexă, cu teme care ele în sine pot constitui subiecte separate de cercetare. Tocmai de aceea, prezentul studiu nu poate avea pretenția că le-a epuizat, mai ales că au fost analizate, nu temele în sine, ci modul în care autorii care au scris despre comunismul românesc au prezentat respectivele teme în lucrările lor. Deși uneori stilul de abordare poate fi discutabil, am preferat o structurare cât mai didactică a prezentării și reproducerea anumitor citate pentru ca cititorul să înțeleagă cât mai bine analiza făcută și pentru a exemplifica cât mai clar opiniile autorilor studiați. Astfel, trebuie să amintim faptul că, în general, analiștii au pus un accent important, în cercetările lor, pe relația între ideologia comunistă și elementele naționaliste promovate de regimul comunist de la București. Prin urmare, un concept studiat a fost cel de „marxism național”, un marxism „bun”, opus celui stalinist, dogmatic, din anii '50. Era un marxism „indigenizat”, cu implicații înspre și dinspre valorile naționale. Acest marxism „bun” respecta valorile naționale autentice și putea fi inclus oricând în discuții despre caracterul, cultura sau interesele națiunii. Având puține lucruri în comun cu alte ideologii culturale ori politice similare străine, el își revendica statutul de „produs românesc”, susținut de PCR și cu rădăcini în adâncul istoriei și ființei națiunii. Din

³³ S. Tănase, *Miracolul revoluției. O istorie politică a căderii regimurilor comuniste*, București, Editura Humanitas, 1992, p. 148.

³⁴ Tismăneanu, *Fantoma lui Gheorghiu-Dej*, p. 152-153.

acest motiv, din punct de vedere cultural el nu putea fi pus pe aceeași treaptă nici cu dogmatismul (sinonim cu orientarea prosovietică), nici cu elitismul (acuzat de apariția unor lucrări neaccesibile maselor, deci disprețuitoare).

Dar nu doar cultura, afirmă autorii citați, are de suferit de pe urma orientării naționaliste. Minoritățile naționale sunt printre primele vizate. Propaganda oficială afirmă dispariția antagonismelor etnice pentru a consolida rolul partidului în societatea românească și pentru a transfera în chip diversionist responsabilitatea pentru anumite probleme asupra unei minorități sau alteia, etichetate drept „străinul dinăuntru”. În funcție de contextul politic și diplomatic, se luau măsuri la nivel cultural sau administrativ, în ceea ce privea situația unei minorități.

De altfel, este de părere majoritatea analiștilor, discursul despre națiune și evoluția ei marchează discursul general comunist început mai ales în anii '60. Conceptul de „națiune” devine nucleul în jurul căruia se desfășurau tot mai multe discuții, regimul comunist impunându-și, și în acest caz, punctul de vedere: națiunea împreună cu statul trebuie să formeze un element pozitiv în construcția socialismului. Regimul acordă treptat națiunii române rolul central în cadrul evoluției țării, iar Partidul se identifică treptat cu întreaga națiune și luptă să mențină inițiativa în folosirea discursului „despre națiune”. Ideea pe care o susțin diferiți autori, este că această încercare a Partidului nu a fost total încununată de succes. De ce? Națiunea era bine inserată discursiv în viața românească. Comuniștii n-au făcut decât să „redescopere”, din anii '60, puterea naționalismului. Și-au folosit această „redescoperire” în aproape toate domeniile vieții social-politico-economice: în cultură, economie, relațiile cu minoritățile, politica internă și externă etc.

De ce a fost adoptată o astfel de ideologie? În general, analiștii s-au pus de acord asupra răspunsului: naționalismul era un instrument excelent pentru a-și legitima autoritatea în fața populației și a obține sprijinul acesteia. O astfel de ideologie delimita comunitatea, arătând din cine se constituie *noi* (noi, comuniștii, adevărații conducători ai națiunii române) și cine sunt *ei* (toți ceilalți, dușmanii națiunii pe care noi, comuniștii, o apărăm). Totodată, politica externă a oferit lui Dej posibilitatea unor acțiuni cu un puternic strat naționalist, acțiuni bine primite, în general, de populație. Regimul de la București a obținut o tot mai mare popularitate datorită acțiunilor antisovietice, de exemplu, iar Dej și PMR au știut să folosească discursul naționalist. În general, în lucrările analizate, problema este tratată separat de studii speciale, sau ca parte a unei analize mai largi. Am putea afirma, de altfel, că nici o analiză serioasă a naționalismului postcomunist nu poate să nu aibă în vedere aceste lucrări.

În sfârșit, o ultimă chestiune pe care trebuie să o amintim este faptul că în cercetarea de față am analizat respectivele lucrări încercând să oferim o perspectivă cât mai largă asupra unor aspecte pe care autorii le-au considerat ca aspecte de bază ale naționalismului comunist românesc. De altfel, literatura despre comunism a și încercat să acopere o arie de analiză cât mai largă, existând lucrări pe diferite teme: istorie, economie, cultură etc., pentru că România a fost un exemplu de îmbinare între vechi și nou, comunism și tradiționalism de tip naționalist, marxism-leninism și conducere totalitară.

ADRIAN SIMION

THE BIBLIOGRAPHY OF THE ROMANIAN COMMUNIST NATIONALISM
OF THE GHEORGHE GHEORGHIU-DEJ PERIOD

Summary

This article discusses an issue that can be considered both complex and delicate: “The Bibliography of the Romanian Communist Nationalism of the Gheorghe Gheorghiu-Dej period”. In other words in this article we tried to describe the manner in which the authors who studied Romanian Communism referred to the nationalist acts of Gheorghe Gheorghiu-Dej’s regime. The authors we studied have critical opinions about the period we discuss and there are no historiographical approaches that one can refer to in the ante-1989 historiography.

The Romanian Communist nationalism of Gheorghe Gheorghiu-Dej’s regime was not studied extensively but the issue was analyzed at least peripherally in all the serious studies referring to Romanian Communism. Not only did Romanian historians analyze this issue but some Western scholars also brought important contributions. In this article, even though we analyzed different studies and articles, we focused our attention on the larger and more complex papers. The studies we analyzed can be divided into two groups: those that approached sporadically the theme of the Romanian Communist nationalism and integrated it into a larger context; those that include entire chapters dedicated to this theme.

Most of the authors analyzed the relationship between the Communist ideology and the nationalist acts of the dejist regime. The regime promoted some important nationalist ideas like: “a national Marxism”, “PMR as a patriotic party”, “anti-sovietism” etc. Step by step, the regime gave nationalism the central role in the country’s evolution and the Party identified itself with the entire nation. The nationalist acts of the dejist regime can be observed in a large range of domains: culture, economy, international affairs, the relationship with the minorities etc.

The authors we studied considered that the dejist regime adopted a nationalist ideology because nationalism was an excellent instrument for the regime to legitimate itself in front of the population and also an instrument to obtain the population’s support. But one of the main conclusions of most of the authors is that the dejist regime didn’t create an authentic “nationalist discourse”, but it “rediscovered” – in the ‘60s – “the power of nationalism”, because this kind of discourse used to be powerful and persuasive before the Communist period.